

## Elfrída.

### I.

Edgar királyt, az angolszász dynastia Don Juanját, ki 959-től 975-ig ült Nagy-Alfréd trónján, a népmonda még életében avatta hősei sorába. Erélyes, erőszakos, szenvedélyes ember, de, mint a spanyol monda Don Juanját, őt is a szeretetreméltóság, az ellenállhatlanság bizonyos varázsa környezi, mely kevésbé ellenszenves színben tünteti fel alakját és tetteit. A skandináv és angolszász költők már korán daloltak Edgar dicsőségéről, s a nép között szájról-szájra járó számos dal és monda emlegette a király rettenthetlen bátorságát s a csatatéren épp úgy, mint a szerelem mezején aratott megszámlálhatatlan diadalait. Szerencsését csak merészsége és feslettsége múlta felül. Uralkodását mégis a béke, rend és virágzás korának tekintették a későbbi nemzedékek. Nem minden ok nélkül. Midőn egy évvel halála előtt birodalmát beúzza s a Dee folyón Szt. János kolostorába hajózik, nyolc király fogja az evezőt, míg Edgar maga büszke méltósággal a kormányon ül.

Szerelmi kalandjai közül különösen három élt még a XII. század népmondáiban, s Malmesburg Vilmos innen igtatta őket krónikájába.<sup>1)</sup> Ezek között Elfrída története a legérdekesebb és leghíresebb.

Elfrída Orgarnak, Devonshíre grófjának csodaszép leánya. Edgar udvari környezete egy alkalommal oly lelkesedéssel beszél

<sup>1)</sup> *Gesta regum Anglorum*. A bencés szerzetes, ki értékes krónikáját a XII. század első felében írta, rokonszenvesen jellemzi az erkölcsstelen királyt, ki, tisztán politikai tekintetből, kíméletesen bánt a főpappal, s nagy befolyást engedett neki az ország ügyeire. Az egyház azért mindig elnéző volt Edgar kicsapongásai iránt.

Elfrída szépségéről, hogy a könnyen lángoló fiatal fejedelem rögtön útnak indítja legbizalmasabb emberét, Athelwold gróft, hogy Elfridát fölkeresse, és ha szépsége csakugyan oly bámulatos, számára megkérje. Athelwold föl is keresi Orgar devonshirei várát és megismerkedik Elfridával. A hír éppen nem túlzott: Elfrída oly szép, hogy Athelwold azonnal szenvedélyesen beleszeret és elhallgatva a király szándékát, a maga számára kéri és nyeri feleségül. Edgar előtt megvetéssel nyilatkozik Elfrída személye és modora felől, mely őt a koronára méltatlanná teszi; de egyszersmind engedélyt kér a királytól arra, hogy maga nőül vehesse, mert a leány igen gazdag. A király nem ellenzi bizalmas embere szándékát, és Elfrída Athelwold nejévé lesz. A boldog pár az udvartól távol, a grófnak egy félreeső várában él, honnan Athelwold, ha hivatalos teendői kényszerítik, bejár az udvarba. Athelwold ellenségei azonban besúgják Edgárnak, hogy legjobb barátja rászedte, s a király felháborodását és dühét ravaszul titkolva, értesíti Athelwoldot, hogy a legközelebbi vadászat alkalmával várába szándékozik betérni. Athelwold e hír hallatára kétségbe esik és előre siet, hogy nejének, még mielőtt Edgar megérkeznék, mindent megvalljon és segítséget kieszközölje. Azt kívánja nejétől, hogy lehetőleg eltitkolja bájait. A megcsalt nő, kit férje előbbi gonoszsága és mostani gyáva-sága undorral és gyűlölettel tölt el iránta, színleg beléegyezik Athelwold kérelmébe, de rászedi férjét, hogy Edgar szívét meghódítsa. Teljes szépségében, bájainak elbűvölő hatalmával lép az ifjú fejedelem elé, s az rögtön imádója lesz. Edgar az erdőbe hívja és lándzsájával ledöfi az árulót; Elfrída pedig a király neje lesz és mindvégig letudja bilincselni férje szívét. Edgar halála után az özvegy királyné rossz napokat ér. Ekkor első férje is eszébe jut; megsírattja Athelwoldot, kinek veszteért önmagát okolja és kápolnát épített azon a helyen, a hol Edgar leszúrta volt. E kápolnában imádsággal és vezekléssel tölti élete vég napjait.

Regényes, érdekes történet, vonzó drámai tárgy. Nem csoda, hogy a költők újra meg újra feldolgozták.

A történet fő problémája Elfrída jelleme, az ellentétes érzések hullámlása szívében. Már Malmesbury rövid elbeszélése,

melyet az imént szabad átdolgozásban közöltünk, mutatja, hogy a cselekvénynek két gyúpontja van; Athelwold vallomása neje előtt és Edgar meg Elfrída első találkozása. Szereti Elfrída Athelwoldot? Szereti mélyen és igazán? És ha szereti, hogyan hat reá férje vallomása, ki kétségbeesetten bocsánata- és segítségéért könyörög? Elfrída koronát vesztett és a koronáért oly férjet nyert, ki őt mélyen szereti ugyan, de egyszersmind a világtól elzárja, s ki most bűnének teljes tudatában, a kettős büntetéstől remegve, lábainál hever. A monda szerint a korona fénye nagyobb vonzó erejű, mint az idylli szerelem boldogsága: Elfrída kiszolgáltatja férjét a király bosszújának és Edgar karjaiba veti magát. Mily érdekes feladat a drámaírónak, ki éppen az érzések ilyenén átalakulását szemlélteti eleven cselekvényben. Az érintett mozzanatokhoz még más, igen közeleső indokok járúlnak. Elfrída únatkozik falusi magányában és nem érti, hogy férje miért nem viszi őt, a híres szépséget, az ország egyik legelső lordjának mívelt leányát az udvarhoz, a hol Athelwold, mint a király meghitt barátja, oly kiváló helyet foglal el. Ha Athelwold félti őt, ez Elfrídára nézve sértő, meggyalázó bizalmatlanság és nincs-e épp Elfrídának joga, férjét féltenie? A cselekvény fordulatát ilyen és hasonló motivumok előkészíthetik; a cselszövény, Athelwold ellenségeinek fondorlatai siettetik a megoldást. De e megoldás maga alig lehet megnyugtató. Elfrída megöleti férjét, kit eddig szeretett s ki őt híven szerette, és a király neje lesz. Ezzel a ténynyel nem érhet véget a költői cselekvény. Elfrídának nem szabad diadalmaskodnia, mert hiszen Athelwold a királyt csalta meg, midőn egy szép asszonytól megfosztá, de nem Elfrídát, kit nőül vett és boldoggá tőn. S Athelwold talán még Elfrída érdekét is szemmel tartotta, midőn a királyt megcsalta; mert méltán aggódhatott, hogy a csapongó Edgar e bájos és nemes szívvel is úgy ne bánják, mint többi kedveseivel, kiket rövid élvezet után szívtelenül mellőzött. Látni való, hogy a cselekvény befejezése nagy nehézségekkel jár.

De a drámaíró át is alakíthatja a cselekvényt, ha Elfrída jellemét másképp fogja fel. Mert van helye a mondával ellenkező felfogásnak is. Elfrída annyira szereti férjét, oly boldog Athelwold karjaiban, hogy megveti a korona csábító fényét és visszaútasítja

a szerelemittas Edgart. Ez esetben a cselekvény tragikus katasztróphára kész. Edgar megszereti Elfrídát, Athelwoldot meg részben bosszúból, részben számításból megöli. Elfrída, természetesen, ki eddig sem szerette Edgart, most gyűlölettel útasítja vissza férje gyilkosát; s minthogy úra halálát túl nem élheti, maga vet véget életének. A királyt féktelen szenvedélye legjobb barátjától s legfőbb szerelme tárgyától fosztotta meg.

Még egy harmadik eset is képzelhető. A költő ragaszkodik a monda felfogásához, de tovább fűzi a cselekvényt. Elfrída királyné lesz; — de vajjon eléri-e a remélt boldogságot? Hű, szerető férje lesz-e Edgar? És találhat-e a korona hideg ragyogásában kárpótlást a szerelem azon melegeért, mely életét Athelwold karjaiban oly boldoggá tette. Előre is tagadólag kell e kérdésekre válaszolnunk; mert Elfrída hűségéből, nagyravágyásból, részben bosszúból áldozta fel férjét, kit csak szenvedélyes szerelme tett volt árulóvá; ez a szerelem pedig Elfrída szemében bűnnek nem tetszhetik. Elfrída boldogtalan királyné lesz és tragikus véget ér.

E három különféle felfogás a költőt igen különböző alkotásokra vezetheti; sőt mindenik felfogás maga is igen eltérő alkotásokban valósulhat meg. A hányan eddigelé e tárggyal foglalkoztak, pedig volt közöttük néhány kiválóbb drámaíró is, — igazi sikerrel nem tudta feldolgozni senki. A legnagyobb költő, kit Elfrída sorsa vonzott, úgy látszik nem tudott tisztába jönni a tárggyal s hozzá sem fogott a munka kidolgozásához; a többieknek csak múló színi hatás vagy egyes részletek sikerültek

Vegyük most sorra ez Elfrída-drámákat, melyek közt egy magyar színmű<sup>1)</sup> is megragadja figyelmünket.

## II.

A legelső Elfrída-dráma, melyet megszerezni sikerült, *Bertuch* szomorújátéka (1775), mely, mint a szerző maga említi, az angol *Mason*-nak húsz évvel előbb megjelent tragédiáján alap-

<sup>1)</sup> Irodalmunk az Elfrída-monda egy epikus feldolgozását is bírja tudvalevőleg *Arany László*-nak a Kisfaludy-Társaság által jutalmazott csinos költői beszélyében.

szik.<sup>1)</sup> Ez utóbbit nem kaphattam meg, s így csak annyit tudok róla, mennyit a német átdolgozó mond,<sup>2)</sup> hogy tudniillik Mason e darabbal »a régi görög tragédiát akarta megújítani.« Átalában tekintve Bertuch költői munkásságát,<sup>3)</sup> valószínű, hogy a cselekvény felfogásában és a jellemek rajzában az angol drámát híven követte, ha magában a kidolgozásban nagyobb önállósággal járt is el.

Bertuch<sup>4)</sup> nem költői, legkevésbé pedig drámai tehetség. Hogy kevés az önállósága, azt megbocsáthatnók neki, ha forrásainak gyengéit javítani, hibáit elkerülni tudná. Főtörekvése, úgy látszik, csak az volt, hogy a közönségre hasson és hogy a színészek számára hálás szerepeket alkosson. Korára nézve e kettős célját el is érte: darabjai tetszetek s *Elfrída*-ja címszerepét a kiválóbb színésznők nagyon szerették. De egyéb érdeme aztán nincs is. Hogy oly hálás tárgygyal, milyen *Elfrída* története, mennyire ügyetlenül bánt el, az a dráma szerkezetének rövid vázlatából is mindjárt kitűnik.

Dunstan, Glastenbury apátja, Edgar király egyik főtanácsosa, gyűlöli Athelwoldot, ki a papságnak ellensége. Az apát Athelwoldnak vesztére tör, s tudatja apósával, Olgar gróffal, hogy Athelwold a nejét, *Elfridát*, az udvartól távol egy félreeső várában elzárva tartja, és inti Olgart, hogy jobban törődjék leányával. Olgar levelében megköszöni Dunstannak barátságát és tudatja vele, hogy másnap útnak indul.

A darab cselekvénye Olgar e levelének megérkezéssel kezdődik. Dunstan folytatja gyűlölete művét s magasztalva említi Edgar előtt *Elfrída* csodás bájait. A király nem hisz neki, de elhátározza, hogy Athelwold várába betér és meggyőződik a valóságról.

A következő szín Athelwold várába vezet bennünket. Itt Olgar koldus ruhában megjelenik, s a csalitba rejtőzve tanúja lesz

<sup>1)</sup> *Elfrida, ein Trauerspiel in drei Aufzügen von Friedr. Justin Bertuch.* Weimar, 1775 és 1780; és *Theater der Deutschen*, Königsberg und Leipzig, 1776, XVI. kötet, 151–214. l. — A darabot 1773. szeptemberében a weimari színpadon tetszéssel adták.

<sup>2)</sup> L. az ágostai *Allgemeine Zeitung*-nak 1879. február 13-iki számában az *Elfrída* drámákról, illetve a Heysé *Elfridájáról* megjelent cikket is.

<sup>3)</sup> Már 1773-ban átdolgozta, éppen ily modorban, Lamotte drámáját, *Inez de Castro*.

<sup>4)</sup> Szül. 1747-ben Weimarban, megh. 1822-ben. Egyik legbefolyásosabb német könyvkiadó volt, a világhírű jeni *Literatur-Zeitung* és a weimari földrajzi intézet alapítója. Másik főérdeme, hogy a spanyol költészetnek első ismertetője Németországban.

a történendőknek. *Elfrída* aggódva várja férjét; komornája, Emma, nem érti, hogy a gróf miért nem viszi őket az udvarba; *Elfrída* se tudja mire vélni a dolgot, de bízik férje szerelmében és bölcsességében. Mégis Athelwold megérkeztekor, felvilágosítást kér tőle, miért kell nekik ily remete életet élniök. Athelwold eleinte kitérő választ ad; végre Edgar zabolátlan feslettségét veti főokul. Ekkor jelentik, hogy a király közelg, mire Athelwold megrémülve és kétségbeesve mindent kivall nejének. Ez megbocsát neki, s erre a férj megnyugtatta távozik. De most Olgar lép elő s követeli leányától, hogy férjét feláldozza és királyné legyen. *Elfrída* atyjával szemben is állhatatos marad.

Eddig az első felvonás; s ez még a legsikerültebb része a darabnak. A második felvonás a drámai ügyetlenség netovábbja. A király megérkezik és sajnálattal hallja, hogy *Elfridát*, ki betegséget színlel, hogy a királylyal való találkozást elkerülje, nem láthatja. Ekkor előlép Olgar és mindent elárul; Edgar erre a palotába rohan, hogy *Elfridát* láthassa. Tehát a cselekvény egyik leghatásosabb és legjelentősebb mozzanata, Edgar és *Elfrída* első találkozása, nem a nézők szeme előtt folyik le! Athelwold kétségbeesik és megakarja magát ölni, de előbb nejének komornája Emma, utóbb saját lovászmestere Edwin akadályozza meg e szándéka végrehajtásában. Most *Elfrída* és Edgar lépnek a színpadra: amaz tántoríthatlan, ez színleg megbocsát barátjának és vadászatra hívja. A közben, míg Olgar ismét szitok és átokra fakad leánya ellen, elősiet Edwin és elbeszéli, hogy Edgar megölte Athelwoldot. Íme, tehát ez a mozzanat is a színen kívül marad!

Így, az egész második felvonás csupa jajgatással és szitkozódással telik el; arról, a mi voltaképpen tett, a néző csak szemtanúk jelentéseiből értesül.

A harmadik felvonás iszonyú kínzások sora. *Elfrída*, férjének holtteste mellett nyavalyog; Edgar a boldogtalant szerelmével, Olgar fenyegetéseivel, dajkája Albina, biztatásaival gyöttri. A király, noha bánja már tettét, de azért *Elfridát* mégis bírni óhajtja. Végre a szerencsétlen nő megöli magát ugyanazzal a tőrrel, a melyet férje önnön szívébe akart volt döfni. Halála

előtt még megbocsát Edgarnak s a király, tettei gyászos eredményén megindulva, magába tér és ily szavakkal végzi a tragédiát: »Atkozottak! Hát ennyire vittetek! (Olgarhoz) Te feláldoztad leányodat és (Dunstanhoz) te — barátom gyilkosává tettél. Fussatok, fussatok, nyomorúltak! Más fog rajtatok az ártatlanságért boszút állni; nekem nem szabad, az én kezem reszked, az maga is még vértől párolog!«

E befejezés, Edgar egész jelleme s az udvari élet rajza — mind ez feltűnően emlékeztet Lessing *Galotti Emiliá*-jára, melynek hatása a »Sturm és Drang« egész korszakán, a hetvenes évek összes költői termékein észlelhető.

Bertuch darabjában a jellemzés semmi, az egész cselekvény intrigán alapszik. Dunstan semmivé akarja tenni ellenségét Athelwoldot, — Olgar a trónon akarja látni leányát és boszút akar állni az árúlón, ki Elfridát a koronától megfosztotta. E két alak közreműködéséből fejlődik az egész dráma. Egyikök se jellem drámai szempontból; Dunstan az ismeretes színi intrikus, Olgar csak a nagyravágyás kétlábú személyesítője. És mily gyenge alakok maga Elfrída meg a férje is! Amaz merő szeretet és semmi egyéb. Midőn Athelwold kivallja előtte csalását, Elfrída nem lát benne vétket vagy bajt, alig hogy a dolog őt meglepi. A korona nincs reá semmi hatással, szívében a harcnak semmi nyoma. Athelwold pedig visszataszító, nevetséges alak. Mily gyáván viselkedik nejevel és a királylyal szemben; mily komikus, hogy háromszor keresi a halált, de kétszer cselédei, harmadszor a király színlelt kegyessége tartják vissza a végzetes léptéstől. Ugyan mit szeret Elfrída ebben az emberben, kiben egy szikra férfiasság sem mutatkozik? Legtűrhetőbb még a király alakja, kit a szerző nem gonosznak, hanem csak hitvány tanácsadók által félrevezetett úrnak jellemez. Látni való, hogy Edgar az *Emilia Galotti*-beli hercegnek mása, de mily gyenge és szellemtelen mása! A mellékalakok chablonszerűek: fecsegő szobaleány, gondos »nevelő-asszony«, hű lovászmester, — mint a kor minden darabjában.

Egyik jellemző vonása a Bertuch drámájának, hogy a némajáték feltűnően nagy tért foglal el benne. Némelyik jelenetben egy szót sem szólnak a szereplők; annál pontosabban leírja a

szerző, mit kell tenniök, hányat sóhajtaniok stb.<sup>1)</sup> Másutt hosszadalmas magán- és párbeszédekkel akar motiválni, de siker nélkül. Majd sentimentalis phrasisokkal, majd nagyhangú, de üres mondásokkal törekszik hatásra; — a jellemrajz és cselekvény hiányát azonban sem ezekkel az eszközökkel, sem drámája moralizáló irányával (az üldözött ártatlanság halálban keres menedéket) nem pótolhatja.

Bertuch tehát átalakította az eredeti mondát, melyet ő Hume angol történelméből ismert. Elfrídára nem hat a korona fénye, mély és hű szerelme erősebb mint a trón csábjai. Ez a felfogás minden esetre kényelmesebb és kevesebb nehézséggel jár; mégis, mily gyarló alakot ölt a weimári szerző művében! Nem is foglalkoztunk volna Bertuch *Elfrida*-jával oly terjedelmesen, ha e munkának magyar átdolgozását is nem tudnók. Ez a magyar átdolgozás: Dugonics *Kún László*-ja.

### III.

Dugonics András maga mondja két drámájáról, a *Toldi Miklós* és *Bátori Mária* címűekről, hogy ezekben idegen tárgyakat dolgozott át<sup>2)</sup>; *Kún László*-járól és annak forrásáról nem tesz említést. Endródi<sup>3)</sup> megjegyzi, hogy ezen dráma sem »magyar darab« és hajlandó hinni, hogy maga a mese, valamely külső országból átkölcsönzött történet. Látni fogjuk, hogy igaza van, de indokolása nagyon gyenge. Leginkább azért hiszi idegennek, mert a szereplők nem »magyar« jellemeik, mert iszonyú durvák, vadak, gyöngédtelenek. Mintha ily alakok hazánkban és ha-

<sup>1)</sup> Így pl. a III. felvonás 11-ik jelenete egész terjedelmében így hangzik: „*Elfrida* (néhány percig érzéketlenül fekszik a székben. Végre fölkel, tovavánszorog s a halottas ágyra talál. Midőn azon férjét megpillantja, ijedten visszatántorog. Azután reáborúl, még egyszer megöleli, de ismét elsiet tőle. A legnagyobb kétségbeesésben föl s alá rohan a szobában. Azután újra a halotthoz tér s gondolataiba mélyen elmerülve, megáll. Most kiveszi a tört, melyet Athelwold kezéből kiragadott volt, mosolyogva nézi, benső felindulással megcsókolja, sóhajtozva ég felé tekint és keresztüldöfi magát. Az ágy mellett lerogy, a tör lábaihoz esik).“ L. a 234-ik lapon levő jegyzetet.

<sup>2)</sup> *Felcs történetek. Melyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott Dugonics András, királyi oktató.* Pesten 1794, két kötet. *Kún László* II., 233—390 l.

<sup>3)</sup> *Dugonics András* 138 l. a *Bátori Mária* új kiadása után Abafi nemzeti könyvtárában (XVIII. kötet.)

zai történelmünkben egyáltalában nem volnának találhatók; mintha történelmünk évlapjai mitsem tudnának vérlázító jelenetekről, borzasztó alakokról, iszonyú tettekről; mintha magyar költők igazi magyar tárgyakat nem éppen ily túlzó színezettel dolgoztak volna föl!

Dugonics *Kún László*-jának alapja a Bertuch *Elfrida*-ja, melyet azonban a magyar szerző annyira átídomított és magyar viszonyokra átváltoztatott, hogy bizony az egész műnek semmi idegen íze. Csak azon tény, hogy Dugonics rendesen idegen műveket dolgozott át, teheti a priori valószínűvé, hogy ezen műve is idegen forrásból származik.

Dugonics híven követi az eredetit felvonásról-felvonásra, jelenetről-jelenetre, sokszor mondatról-mondatra. De azért *Kún László* nem mondható az *Elfrida* egyszerű fordításának; Dugonics nemcsak a cselekvényt magyarosította meg annyira, hogy teljesen hazainak tűnik fel, hanem egyes kisebb nagyobb eltérésekben is átídomította Bertuch drámáját. Már a szereplők száma és jellege is eltérő:

Dugonics	Bertuch
Kún László, magyar király.	Edgar, Anglia királya.
Berényi, főnemességű ember.	Olgar, Devonshire grófja.
Jolánta, leánya, Tétényi neje.	Elfrida, leánya, Atelwold neje.
Tétényi, tálnok-mester.	Atelwold, gróf.
Dzián, Tétényi vadásza.	Edwin, Atelwold lovászmestere.
Neszte, Jolánta szobaleánya.	Emma,   Elfrida komornái.
Monika, Jolánta nevelő-asszonya.	Albina,
Kún Tulon, László komornokja. <sup>1)</sup>	Dunstan, Glastenbury apátja. <sup>1)</sup>
Kún Uzur, Tulon írásza. <sup>2)</sup>	— — — — —
Mize, nádorispán. <sup>3)</sup>	— — — — —

Dugonics drámája négy felvonásból (szakaszból) áll, Bertuché háromból; a magyar író az eredetinek első felvonásából kettőt csinált, mire részben azon célja is kényszerítette, hogy Kún László »zürzavaros« korának lehető hű képét akarja adni.

<sup>1)</sup> A német darabban nagy szerepet játszik a »papnak« gázsága, ki Athelwoldot leginkább azért gyűlöli, mivel ez a papság túlkapásait ellenzi és meggátolja. A »kegyes rendi« Dugonics természetesen nem tarthatta meg ezen alakot.

<sup>2)</sup> Csak arra szolgál, hogy Tulon valakinek elmondhassa vad szenvedélyes gyűlöletét.

<sup>3)</sup> A királyt mindig jóra inti, de különben nem befolyásolja a cselekvényt.

Ezzel természetesen nem javította a német darabot, sem költői, sem drámai tekintetben, de művelődés történelmi szempontból sem tette értékesebbé; mert Dugonics ugyan sok anyagot hord fel a forrásokból Kún László korának hű és eleven rajzára, de azért e rajz — mit történetírásunk múlt századbeli állapota eléggé megmagyaráz — mégis igen lényeges vonásokban tér el a történeti igazságtól.

Drámai szempontból az első felvonásnak két »szakaszra« osztása nagy hiba volt; mert a magyar darabban most az első felvonás ki nem elégítő töredék és az expositió két felvonást vesz igénybe. Bertuchnál az első felvonás Edgar király megjelenéséig tart és magában foglalja a cselekvény összes előkészítő szálait: Dunstan cselszövényét, Olgar fellépését és nagyravágyó tervét, a király elhatározását, hogy Elfridát felkeresi, Athelwold vallomását, Elfrida elhatározását. Dugonicsnál az első felvonás csak Tulon cselszövényét, a király elhatározását és Berényi fellépését tartalmazza. Sem Jolánta, sem férje nem lépnek fel, — nem is szólva azon komikus körülményről, hogy Berényi az első felvonás végén a sűrűben meghúzza magát és csak a második felvonás végén lép onnan elé.

De Dugonics kénytelen volt a német darab első felvonását ketté osztani, különben igen hosszú lett volna. Jellemző is, hogy a két darab eltérő részletei éppen az első felvonásba esnek. Már első jelenete részben más tartalmú mint Bertuchnál. A német darab azzal kezdődik, hogy Dunstan elolvassa Olgar levelét, melyben Elfrida atyja őt rögtöni megérkeztéről tudósítja: rövid monolog, mely a nézőt azonnal a megindított cselekvénybe belehelyezi. A magyar darabban Tulon hosszasan magyarázza Uzurnak, hogy Berényinek éppen most levelet írt, melyben tudatja vele, hogy veje stb.

Az első felvonás második és harmadik jelenete teljesen hiányzanak a németben. Amabban Mize nádor inti Tulont, hogy vigyázzon magára; mert keresztül lát gonosz lelkén s tudja, hogy Tétényi ellen rosszat forral; — ebben ugyancsak Mize nádor László királyt inti és figyelmezteti, hogy a nép elégedetlen vele és rosszalja a kúnok nagy befolyását. Még a második felvonásban is van egy jelenet (a második), mely a németből hí-

ányzik: Mize megjelenik Jolántánál és figyelmezteti a fenyegető veszélyre.

Ezekon kívül csak két részlete a magyar drámának Dugonics önálló toldaléka: A IV. felvonás 7. szakaszában: Uzur beszéli Monikának, hogy a nép fellázadni készül Tulon ellen; — és az utolsó (12-ik) jelenet vége, melyben Mize a király és a kúnok ellen kitört lázadás híret hozza.

Világos, hogy mind e toldalékok nem szerencsések, hogy csupán a kornak vagy csak a szereplő egyéneknek bővebb (de nem drámai) jellemzését célozzák és a cselekvény kifejlésére legkisebb befolyással sincsenek. Csak a II. felvonás 2. jelenete (Mize Jolántánál) alapszik ügyes gondolaton; mert a derék nádor jóakaró intései és homályos célzásai érdekesen készíthetnék elő a férj vallomásait, illetőleg ezeknek hatását Jolántára. De nem tekintve azt, hogy e drámai motívum Dugonics darabjában egészen hiábavaló, mert a darab többi részei megint csak Bertuchból valók, ki ily előkészítő motívumról nem tud, — az ily jelenet voltaképpen csak oly Elfrída-dramában volna igazán helyén, melyben a rászédett nő a koronáért feláldozza férjét.

A magyar drámával különben nem szükséges bővebben foglalkoznunk. Szabad átdolgozása az a német eredetinek, mely maga is csak részben tekinthető eredeti műnek. Dugonics nem költő, sem nyelve sem stílusa nem költői. A német dráma mint egész felfogásában, úgy nyelvében és stílusában is korának terméke: fúrca vegyüléke az áradozó érzélgősségnek és az egeket ostromló vadságnak. (Rengeteg felkiáltó jel). Dugonicsnak sem az egyiket, sem a másikat nem sikerül költői kifejezésre juttatnia; igen terjengős és szógazdag, sokszor nagyon lapos és póriás. Egy kis mutatvány talán érdekelné fogja az olvasót. Alljon itt egy részlet a dráma főjelenetéből, melyben Tétényi (Athelwold) mindent bevall nevének, Jolántának (Elfrída).

Dzián (Edwin) jelenti, hogy a király közelg.

**Bertuch, I, 8:**

Atelwold. Gott! Gott! Das sagte mir mein ängstliches Herz! Dunstan, der Streich ist von dir!

**Dugonics, II, 5:**

Tétényi. Teremtő Isten. Nem sügta-e meg nekem az én Angyalom? Ej Tulon, Tulon! ez is a te fortélyod.

Edwin. Das Gefolg ist sehr klein, Dunstan ist mit.

Atelw. Mit? Dunstan mit? — Ach! ich versinke!

Elfride (umhalsset ihn.) Gott, was ist dir, Lieber? Du bist ausser dir? Sag

Atelw. Lass mich! Ich bin verloren. (Er reisst sich los.)

Elfride (nimmt ihn bei der Hand) Nein — nein — fasse dich nur!

Atelw. Ich kann nicht . . . .

Elfr. Atelwold!

Atelw. O könnte dieser Blick mich tödten, Elfride!

Elfr. Mein Blut soll dein Leben erkaufen.

Atelw. Du wirst, du musst mich hassen.

Elfr. Dich?

Atelw. Verabscheuen —

Elfr. Was für ein schreckliches Geheimniss martert dich?

Atelw. — wenn du hörst und hören musst du's; der König wird kommen und alles entdecken.

Elfr. Gottes Barmherzigkeit! Was soll ich hören?

Atelw. Dass — nein; erst sollen dich diese Arme noch einmal an mein Herz drücken, ehe du sie wie giftige Schlangen fliehst. (Er umarmet sie.)

Dzián. Azt is mondotta ama vadász, hogy igen kevesen legyenek, kik a királyt kísérik. Láta közöttük Tulon urat is.

Tét. Tulon közöttük? No meg vagyok én mind sütve, mind pediglen piritva. Oda vagyok egy lábíg.

Jolánta (karjai közé fogván urát.) Mi lehetett édesem? Igen nyúghatatlan-kodol. Mond meg.

Tétényi (kiszakasztván magát karjai közül.) Haggy el! Oda vagyok egészlen. Nincs erő, mely kimenthessen.

Jol. (urának jobb kezét két kezeibe szorítván.) Nem vagy oda Édesem; mert az enyém vagy. Csak épen térj magadhoz egy kevéssé.

Tét. Lehetetlen dolog.

Jol. Édes Uram! Lelkem Tétényim!

Tét. Oh bár körösztült döfhetnének ezen szavaid.

Jol. Akkor véremmel hoználak vissza az életnek fényére.

Tét. Oh Jolánta! te engemet bizonyosan meg fogsz útálni. És, hogy azt cselekedd, elkerülhetlenül szükséges.

Jol. Én — Tégedet — elutáljalak?

Tét. Sőt ha mindenek kitudódnak, gyűlölni fogsz engemet.

Jol. Mi titkos gyanú gyötörheti szívedet?

Tét. Nem hallod tehát, hogy a király jó?

Jol. Hallottam igenis.

Tét. És mindenek, a miket ebül cselekedtem, napfényre jönnek.

Jol. Az Isten szerelmeért, mi lelt téged, édes Tétényim?

Tét. Az lelt — de még sem az — Jöszte, édes Jolántám: hadd vegyelek előbb karjaim közé, hadd szorítsalak utóljára azon szívemhez, melytől nemsokára végbúcsút venned kellettik.

**Elfr.** O könnt ich darin sterben!

**Atelw.** Nun ist's vorbei! — In dieser Umarmung starb deine Liebe und deines unglücklichen Mannes Friede auf ewig. (Sie hält ihn noch in Armen.) Lass mich! — O es bricht mir's Herz! — Stoss mich von dir!

**Elfride** (in Thränen.) Nimmer! — Nimmer! O sag —

**Atelw.** Ich bin ein Verräther! Ein Verräther an dir!

**Elfr.** Gott! was ist das?

**Atelw.** Ich habe dir eine Krone geraubt. — Du sollst Königin sein.

**Elfr.** Mir? Eine Krone? Kéin Wort verstehe ich! O Atelwold, bin ich nicht dein? Dein Weib?

**Atelw.** Elfride, lass mich meine Anklage vollenden, und dann sprich mein Urtheil.

**Elfr.** Du bist unschuldig.

Stb. stb. Mutatványúl e részlet talán elégséges lesz. — A magyar szerző eljárásának feltüntetése minden esetre elegendő.<sup>1)</sup>

1) Álljon itt még az utolsó felvonás tizedik jelenete, melyet fönt a 229-ik lapon a jegyzetben Bertuchból idéztem:

»Amazoknak csendes elmeneteljek után, megmarada székjében egy darabig minden érzékenység nélkül. Azután igen halkkal, egymásután felemelkedik. Hogy urát meglátta, ismét vissza tántorgott és székjére lerogyott. Felvette ismét magát nagy nehezen. Legnagyobb gyötrelmeit, de főképpen szívszorongásait érezvén, egyet kettőt sétált a padlaton. Ismét az álláshoz ment, és midőn urának kezét felemelte és megcsókolta, hirtelen a kezét leeresztette, maga urának állása mellett lerogyott, e szavait mondván:

*Jolánta:* Jaj, szívem meghasadott, vígy magaddal Tétényi.

Hogy ezeket elmondá félig halva, nem is állva, le se is dőlve, egyik kezével urát, másikkal a földet tartotta.

Dugonicsnál Jolántának megreped a szíve, Bertuchnál Elfrida tőrrel megöli magát. Szükségtelen vitatni, hogy melyik drámaiabb.

**Jol.** Végbúcsút? Sőt én azon szívedet örökös lakásomúl választottam már régen.

**Tét.** (feleségének megöletése után.) Most jól vagyok. Ezen megöletésben meghalhatott benned a szeretet, én bennem pedig minden nyúgodalom elveszett. Oh úzz el engemet!

**Jol.** Istenem! mi lelt téged? Mondd meg.

**Tét.** Én egy hamis áruló vagyok. Elárultam pedig kit? Az én Jolántámat.

**Jol.** Tétényi! mit beszélsz?

**Tét.** Azt, hogy fejedről elraboltam a magyar koronát. Oh Jolánta! Neked Magyarország királynéjának kellett volna lenned.

**Jol.** Nekem királynénak? Fejemről a koronát? Istenem! talán félre beszél? Térj magadhoz, édes Tétényim. Nem vagyok-e én a tied? valóságos hitesed?

**Tét.** Édes Jolántám, hadd beszéljem el az egész dolgot. Add azután reám utolsó ítéletedet.

**Jol.** Már előre is ártatlannak mondalak. Előttém az is leszel örökre.

#### IV.

Elfrida története tudtommal még négy költőt foglalkoztatót Németországban, köztük a német dráma legnagyobb mestere, Schillert, kinek Elfrida-terve azonban, fájdalom, csak terv maradt.

Egy évtizeddel Bertuch után írta *Klinger Miksa*, a »Sturm és Drang«-korszak keresztatyja és egyik legtehetségesebb tagja, *Elfride* c. tragédiáját,<sup>1)</sup> mely ugyan szintén igen kifogásos dráma, de költői érték tekintetében mindenképpen messze túlhaladja Bertuch művét. Klinger Elfridája a monda hőse: feladja férjét, királyné akar lenni és királyné lesz. A tárgy veszedelmes oldalai Klingernél mind észlelhetők; elég tehetséges volt arra, hogy érdekes művet alkosson, de nem elég nagy művész arra, hogy a mondai cselekvény nehéz problémáját megoldja.

Klinger drámája félig jellem-, félig intrígtragédia. Az utóbbinak eszközei Estok udvari lovag, ki Ethelwoldnak írigye, és Sara, Elfride barátnéja, ki Ethelwoldnak ellensége, mivel a félre eső várban fogva tartja nejét és ezzel együtt őt magát az élvszomjas Sarát is. Estok elrabolja Elfrida arcképét és átadja a királynak; Sara, ki a lovaggal egyetért, az udvarnak és Edgarnak csábító rajzaival ostromolja Elfrida képzeletét. Estok intrigje nem igen valószínű, Sara panaszai és légvárai kitűnően készítik elő a cselekvényt. Ethelwold vallomása betölti az egész második felvonást, mely gondolkozó és finom tehetség műve. Elfrida még férjének hű felesége, de már sejtjük, hogy nem fog az maradni. Nagyra-vágyó, hiú, érzékeny. Királyné lehetett volna, férje csúfnak rajzolta őt Edgar előtt; a királynak tetszett az arcképe, és most csúfnak tetesse magát?

A megsértett és tetszelgős nő rajza e jelenetben gazdag sikerült lélektani vonásokban. Ethelwold maga gyáva, erélytelen, — Elfrida ezt csak most veszi észre; csak most érzi, mily kegyetlenség volt az, őt eddig távol tartani az udvartól! Elfrida

1) *Elfride*, 1782, *F. M. Klinger's Werke*, Leipzig 1832, I. köt., 193—262. l. Klinger Miksa, Goethe gyermekkori játszótársa s utóbb barátja, szül. Majna-Frankfurtban 1752 (három évvel fiatalabb mint Goethe) és megh. 1831-ben (egy évvel Goethe előtt) mint orosz altábornagy Dorzban.

ingadozik, női hűsége és szerelme igen bizonytalan alapnak mutatkoznak.

A következő felvonásban Elfrída ugyanazon öltözetben lép a király elé, melyet arcképén visel. Ethelwold elsápad, Edgar el van ragadtatva; férjének szemrehányásait Elfrída büszkén és hidegen útasítja vissza. A lánc, mely őt férjéhez kapcsolja, mind inkább lazul. A harmadik felvonásban a király szemrehányásokkal támadja meg az árulót; Ethelwold ügyetlenül védekezik, Elfrída melegen kér érte, Edgar látszólag megbocsát, — de Elfrída már a király keblén nyugodott volt, Edgar nem kétkedhetik többé diadalában; csak Ethelwoldot kell útból eltennie. Ez az ötödik felvonás feladata, illetőleg tartalma; Edgar ledöfi az árulót, miután vádjaival elhalmozta s lesújtotta volt.

Elfrída Klingernél gyenge, könnyen befolyásolható nő. Szereti férjét míg mást nem lát, ki érte rajong, ki szerelmével ostromolja. Érzéseinek hullámozása általában szépen van indokolva: már Sára fecsegése is megingatja férjébe fektetett erős hitét; utóbb Ethelwold gyengesége, gyávasága és igaztalan szemrehányásai bántják hiúságát és büszkeségét; végre Edgar fényes egyénisége dönt. Mily ellentéte az férjének! Erős, lángoló, férfias, míg ez csak sentimentális, határozatlan, siránkozó. Midőn Ethelwold szemben áll Edgarral, Elfrídában saját szavai szerint elhalt szerelme férje iránt; e két férfiú közül ez a büszke nő csak a királyt választhatja.

Ez mind érdekes és hatásos volna, de a darab befejezése egészen hibás. Elfrída az ötödik felvonásban bevallja Sarának, hogy a király meghódította szívét; de a cselekvényre legkisebb befolyást sem gyakorol, sőt azt sem tudjuk meg, hogy a dolgok miként hatottak reá vissza. A király világosan megbocsátott férjének, azután megölte. Hogyan fogadja Elfrída e hírt? Mily színben tűnik fel előtte a király? Hogyan léphet oltár elé férjének gyilkosával? Klinger alig vetette fel e kérdéseket. Darabjában előbb Edgar megnyeri Elfrída hajlamát, azután végez férjével, ki urát és barátját elárulta volt. Mintha Elfrída viszonya Edgarhoz és Ethelwoldhoz ily külső »befejezéssel« elintézettnak volna tekinthető!

A kortársak nagyra becsülték Klinger drámáját. A költő fejlődésében érdekes mozzanatot jelez.

Klinger 1780-ban befejezte a »Sturm és Drang« korát, melynek egyik alapítója és feje volt. Nyugodt, reflectáló, számító törekedett lenni, mérsékelni akarta szenvedélyét, zabolázni képzeletét. Ez elvvel van írva *Elfrída*-ja is. Mintha minden lapon észlelnők, hogy a költő mint küzköd szenvedélyével, túlcsapongó erejével, szertelenségekre hajló phantaziájával. Nincs a darabban semmi túlzás, semmi tűz, semmi vihar. Csendesen, biztos mederben folyik az epigrammaticus párbeszéd, mely még a körmondattól is irtózik. Van ugyan még gondolat és felkiáltó jel meglehetősen számmal, de mégis eltűnően kevés a költő előbbi darabjaihoz képest. Milyen más alakot nyert volna e dráma, ha Klinger a hetvenes években írja a *Sturm und Drang* és a *Zwillinge* korában! Akkor az átalakulás Elfrída gondolkodásában és érzésében kétségkívül sokkal erősebb színezést nyert volna; akkor Ethelwold bizonyára a színen esett volna el Edgar kardjától és Elfrída megjelent volna férje holtteste mellett.

Nem tudjuk, hogy Schiller hol és mikor jutott Elfrída történetéhez. Valószínű, hogy Klinger drámáját, talán Bertuchét is ismerte. A töredékes feljegyzések, melyek hátrahagyott írataiban találtattak<sup>1)</sup> s kétségkívül különböző időből származnak, nem engednek arra következtetnünk, hogy a nagy költő hogyan fogta fel és különösen hogyan dolgozta volna ki e tárgyat. Szerinte Ethelwold az első fényes, hatalmas és kiváló ember, kivel Elfrída találkozik és ki neki hódol. Ezért, hiúságból, másnak hiányában lesz neje, nem igazi szerelemből. A visszavonult, egyhangú élet úntatja az élvizomjas, nagyravágyó nőt; férjének árulása felszabadítja őt összes kötelességei alól. Edgar jeles fejedelem, ki Ethelwoldot szenvedélyesen szereti, Elfrída iránt pedig csak lassan gyűl lángra. Barátja árulása azért inkább mély fájdalommal mint haraggal tölti el, és csak növekedő féltékenysége teszi őt Ethelwold gyilkosává. »Elfrída királyné lesz. Edgar megbánja tettét. Szomorú kilátások.«

Többet nem következtethetni Schiller ellenmondásos jegyzeteiből. A költő utóbb lemondott e terv kidolgozásáról. Érezhette, hogy a cselekvény befejezése roppant nehézségekbe ütközik

<sup>1)</sup> Schiller's sämtliche Schriften kiadta Goedeke Károly, Stuttgart, 1876, XV-ik kötet első fele, 322—326. l.



Hogyan sikerült volna a fiatalabbaknak, mit a mester nem mert megkísérteni? Pedig utánna még két Elfrída drámáról van tudomásunk.

Az első 1841-ben jelent meg: *Elfride, Trauerspiel in fünf Aufzügen von Hermann Marggraff*. Szerzője <sup>1)</sup> igen művelt, tanult ember, költői tehetség, de nem drámaköltő. Elfrída-dramája ellentétes irányok és stylusok sajátságos keveréke; egyes jelenetekben Schiller pathosa, másokban Shakespeare kérlelhetlensége uralg. De e különböző elemek nem egyesülnek szerves egésszé; mert a költő mindenütt utánzó marad, sehol önállóságra jutni nem képes. Dramája mégis főleg annyiban érdekes kísérlet, mert a költő belátta, hogy a mondai cselekvény befejezése költői és első sorban drámai szempontból lehetetlen. Marggraff ezért tovább viszi a cselekvényt. A monda tárgya nála voltaképpen csak expositió; Elfrída már az első felvonás végén a király kedvese, a második felvonásban már királyné. A költő tehát az angolszász monda nyújtotta előfeltételekre és motívumokra voltaképpen egészen új drámát alapított.

Marggraff szomorújátékában Elfrída únalomból, hogy az atyai ház sívár légkörétől megszabaduljon, ment férjhez Athelwoldhoz. Midőn ez őt távol tartja az udvartól, únalmas egyhangú életre kárhoztatva az élvészomjas nőt, Elfrída ellenszenvét kezd érezni férje iránt, és ez ellenszenvből megvetés és gyűlölet lesz, midőn csalását megtudja. Elfrída minden lelki küzdelem nélkül áldozza fel férfiatlan gyenge urát és a legnagyobb örömmel veti magát a király karjaiba, kit nem szeret. Nem szeret, de királyné kíván lenni; ragyogni, hódítani, uralkodni akar. De most egészen új légkörbe lépünk: az Elfrída-dramából részben »Macbeth«, részben »III. Richard«, részben »Haramjék« lesz; sőt még »Othello« motívumai is kísértének. A cselekvény bonyodalmas és kúszt, inkább regényes mint drámai. Az Elfrída-problemát a költő félig-meddig elejti. A cselekvény fő rúgója Ingwar, Edgar király természetes fia, kit Athelwold felnevelt, de elkergetett, mert Elfridát szerelmi vallomásokkal ostromolta. Ingwar most Moor Ferenc dagályos stylusában háborút üzen az egész emberi nem-

<sup>1)</sup> Született 1809-ben Züllichauban, meghalt 1864-ben Lipsében. Sokoldalú író, szellemes aesthetikus és kritikus is.

nek és elhatározza, hogy gaz atyján, ki szende anyját a nyomorba és örültségbe úzte, iszonyú bosszút áll: Elveszti őt és egész házat. Az intriga annyira csontváza és alapja a cselekvénynek, hogy az összes szereplők voltaképpen csak bábok Ingwar kezében, ki egyedül tudatosan és következetesen gondolkodik és cselekszik.

Edgar király nem szenvedélyes, rajongó ifjú, hanem komoly meglett férfiú. A felhevülés egy percében legjobb barátjának szívébe döfte lándzsáját, de utóbb fájdalmasan megbánja tettét, megbánja annál mélyebben, mert a véres bűn bére, Elfrída, nem boldogítja őt. Iszonyú lelkiismeret-furdalásai véres kísértetek alakjában dúlják lelkét és megtörik testét. Most Elfrída másodszor küzd a koronáért. Meg akarja nyerni a király fiát, Eduardot: de ennek van már mátkája, kit imád, a véres királynét pedig gyűlöli. Elfrída megöleti Eduardot Ingwarral; de midőn azután vétkeinek ez erélyes részesét útból el akarja tenni, mérget vesz kezéből. Ingwart kivégzik és Británia trónjára Ethelred, Athelwold és Elfrída négy éves fia, ül.

A költő tehát úgy folytatja az Elfrída problémát, hogy a büszke nő, ki férjét feláldozta a koronáért, nem örvendhet a trón fényének s folyton küzdeni kénytelen a korona bírtokáért. E küzdelmek mind mélyebbre süllyesztenek őt a bűn örvényébe. Az első véres tett újaknak szülője, míg a pohár csordúltig meg nem telik s ő maga halált nem iszik belőle. A darab tragicuma helyes felfogáson alapszik, de a kivitel gyenge; a folytonos remniscentiák pedig meghiúsítják a munka egyöntetű hatását, mely stylusában is majd Schiller hangzatos jambusait majd Shakespeare érces nyelvét hallatja.

Elfrída történetének utolsó feldolgozója *Heyse Pál*, <sup>1)</sup> a kitűnő novella- és regényíró, ki a dráma terén ismételve tett kísérletet, de rendszerint csak fél sikerrel vagy ilyenekkel sem. Heyse is tovább viszi a cselekvényt. A régibb Elfrída-dramák tartalma nála csak az első három felvonásnak teszi tárgyát. És a darab ezen első felében Heyse messze túlhaladja összes előzőit. Főleg a második felvonás szellemes és hatásos alkotás. Elfrída hajlik férje kívánságára és elrejtő bájait. De midőn észreveszi, hogy a király figyelme, őt teljesen mellőzve, barát-

<sup>1)</sup> *Elfride*. Összes munkáinak kilencedik kötetében. Berlin, 1877.

néjához Edithhez fordul, a női hiúság és büszkeségfel ébred benne, Elfrída leveti az álarcot és teljes diadalt ül, — de egyszersmind megsemmisíti férjét. A mily kitűnő azonban a dráma első fele: a további költői és lélektani hibák csirája is itt van elvetve. Ethelwold nem halállal bűnhődik árulásáért, hanem száműzetéssel. Lehetséges ez? Életben maradhat a lovag, ki szeretett királyát elárulta egy imádott nőért, és most ezt a nőt is elveszti? Elfrída különben úgy értesül, hogy férje maga vetett véget életének, s oltár elé lép Edgárral. De boldogsága, öröme oda; előbb csak barátságot, utóbb szánalmat érzett férje iránt; most, hogy elvesztette, kezdi igazán szeretni. Lélektanilag lehetséges, de a színpadon merész motívum. Edgár, kit Elfrída búskomorsága félig bánt, félig úntat, elhanyagolja nejét s Edith felé fordul szerelmével. Elfrída igen boldogtalan. Ethelwold erről értesül, visszatér és megszojteti a királynét, ki lelkesedéssel követi.

Most kezdődik csak a lélektani és drámai chaos. A menekülők az erdőben, Ethelwold egy régi várában, megpihennek. A lovag nem érti sem magát, sem nejét; mi sem értjük őt, midőn azon tanakodik, hogy Elfridát rögtön elhagyja. De ez lángoló beszédjével visszatartja az ingadozót. Ekkor betoppan a király, kit az udvar egy elégedetlen pártja itt meg akar ölni: ha az erkélyre lép, lelövik. Elfrída ezt megtudja, s midőn Edgar és Ethelwold kardjaikhoz fognak, hogy Elfrída bírtokáért megvívjanak, a boldogtalan nő kilép az erkélyre s holtan rogy össze. A király és Ethelwold kibékülnek.

Érdemes-e ezen negyedik és ötödik felvonást aesthetikai vagy lélektani vagy logikai szempontból boncolgatni? Alig; az olvasó a cselekvény e rövid vázlatából is láthatja, hogy Heysének érdekesen és hatásosan induló műve mindenképpen elégtelen kifejlésre jut.

Igy tehát az Elfrída-drámák egyike sem tekinthető a mondai problema sikeres megfejtésének. Legközelebb jár Marggraff műve a célhoz, csak hogy ebben a lélektani problemától idegen motívumok túltengése és kúszaltsága meghiúsítja a helyesen felfogott alapeszme megalkotását. Az Elfrída-probléma igaz megoldása tehát a jövőnek marad feladata.

DR. HEINRICH GUSZTÁV.